Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ (12ος - 16ος ΑΙΩΝΑΣ)

Μνήμη Σουλτάνας Νισσίμ
ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος
ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ
Ψαλμ. ΝΑ΄, 10

Στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα —μεταξύ 1165 και 1173— ο ραββίνος Βενιαμίν απο την Τουδέλα της Ισπανίας επιχείρησε ένα μεγάλο ταξίδι στην Ευρώπη, την Ασία και τη βόρεια Αφρική[1]. Ξεκινώντας απο τη γενέθλια πόλη-του στη Ναβάρρα, διέσχισε την Ισπανία, τη νότια Γαλλία και την Ιταλική χερσόνησο φθάνοντας στη Σικελία, ενώ απο τον Υδρούντα (Otranto) διαπεραιώθηκε στην Κέρκυρα, όπου —όπως σημειώνει ο ίδιος— «τελειώνει το βασίλειο της Σικελίας»[2]. Απο εκεί προωθήθηκε στη Λευκάδα (κατ' άλλους πέρασε στην Ήπειρο και έφτασε στην Άρτα)[3], απο εκεί πήγε

1. Απο τις πολλές εκδόσεις του έργου παραπέμπω στην εύχρηστη έκδοση (εισαγωγή, αγγλική μετάφραση και εβραϊκό κείμενο) M. N. Adler, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, Λονδίνο 1907 και ανατύπωση Νέα Υόρκη [1964]. Βλ. επίσης την ελληνική σχολιασμένη έκδοση, Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *Το βιβλίο των ταξιδιών στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική, 1159-1173*, Εισαγωγή - σχόλια Κοσμάς Μεγαλομμάτης - Αλέξης Σαββίδης. Μετάφραση Φωτεινή Βλαχοπούλου, Αθήνα 1994 (αναλυτική βιβλιογραφία, συνταγμένη απο τον Α. Σαββίδη, με τις προγενέστερες εκδόσεις και μεταφράσεις του έργου, καθώς και συναφή δημοσιεύματα παρατίθεται στις σελ. 248-257). Το κείμενο του Βενιαμίν απο την Τουδέλα, παράλληλα με το αντίστοιχο του ραββίνου Πεταχιά απο τη Ρατισβόνη, αναλύεται από τη Ρίκα Μπενβενίστε, *Εβραίοι ταξιδιώτες τον Μεσαίωνα*, Αθήνα 2000, με στόχο τη διερεύνηση του φαινομένου του μεσαιωνικού περιηγητισμού.

2. Η Κέρκυρα είχε κυριευθεί το 1147 απο τον Νορμανδό βασιλιά της Σικελίας Ρογήρο αλλά δύο χρόνια αργότερα είχε επιστρέψει στη βυζαντινή κυριαρχία. Η φράση αυτή του Βενιαμίν θα ήταν δυνατό, βέβαια, να αποτελέσει στοιχείο για τη χρονολόγηση του ταξιδιού-του, που τοποθετείται απο τους μελετητές κάμποσα χρόνια αργότερα. Όμως είναι ενδεχόμενο να απηχεί απλώς την ανάμνηση της νορμανδικής κυριαρχίας. Πρβλ. Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *ό.π.*, σελ. 34 και 48 (σημ. 6).

3. Το πρόβλημα δημιουργείται απο την αμφίβολη ανάγνωση της γραφής του κειμένου *Lachta /Lekat* που άλλοι μελετητές την ταυτίζουν με την Άρτα, όπως ο Adler, *ό.π.*, σελ. 10, και άλλοι με τη Λευκάδα. Βλ. Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *ό.π.*, σελ. 34 και αναλυτικότερα σελ. 49 (σημ. 8). Πρβλ. P. Soustal - J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia*, TIB 3, Βιέννη 1981, σελ. 57-58 και 113.

στην Αμφιλοχία και στο Αιτωλικό, διαπεραιώθηκε στην Πάτρα, επέστρεψε στη Στερεά Ελλάδα, όπου επισκέφτηκε τη Ναύπακτο και την Κρίσα, πέρασε στην Κόρινθο και απο εκεί ταξίδεψε στη Θήβα και στη Χαλκίδα, διέσχισε τη Φωκίδα και τη Θεσσαλία, επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη, πέρασε απο την ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη και έφτασε στην Κωνσταντινούπολη. Απο εκεί περνώντας απο την ανατολική Θράκη, τη Λέσβο, τη Χίο, τη Σάμο και τη Ρόδο κατέληξε στην Κύπρο, απ' όπου διαπεραιώθηκε στην Ασία συνεχίζοντας το ταξίδι του ώς τις Ινδίες και την Κίνα. Στην επιστροφή-του επισκέφτηκε την Αραβία, την Αίγυπτο, τη Μάλτα και τη Σικελία και περνώντας πάλι απο την Ιταλία κατευθύνθηκε στην κεντρική και στην ανατολική Ευρώπη.

Ο Βενιαμίν καταγράφει τις εντυπώσεις του ταξιδιού-του μαζί με ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις πόλεις που επισκέπτεται και ιδιαίτερα για τις εβραϊκές κοινότητες που υπήρχαν εκεί[4]. Σημειώνει τον αριθμό —ακριβή ή κατα προσέγγιση— των Εβραίων, κατονομάζει τους ιθύνοντες της εβραϊκής παροικίας κάνει λόγο για τις ασχολίες των μελών της κοινότητας. Φυσικά, δεν επισκέπτεται όλες τις πόλεις, όπου υπήρχαν εγκαταστημένοι Εβραίοι, αλλά εκείνες που βρίσκονταν στο δρομολόγιό-του προς τα μεγάλα κέντρα που είχε κατα νου να επισκεφτεί. Με αυτό το σκεπτικό πρέπει να δεχτούμε, ότι όσο αξιόλογα κι αν είναι τα στοιχεία που παρέχει ο Βενιαμίν —που δεν χαρακτηρίστηκε άδικα ως ένας απο τους μεγαλύτερους περιηγητές— ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν οριοθετούν την εβραϊκή διασπορά.

Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στον μείζονα ελληνικό χώρο παρατηρούμε ότι σύμφωνα με τα στοιχεία που παραδίδει ο Βενιαμίν υπάρχουν δύο μεγάλες εβραϊκές κοινότητες, η μία στην Κωνσταντινούπολη (Πέραν)[5] όπου ήταν εγκαταστημένοι 2.000 ραββινικοί και 500 καραΐτες Εβραίοι και η άλλη στη Θήβα[6] όπου υπήρχαν 2.000 Εβραίοι. Πρόκειται για εξαιρετικά μεγάλους αριθμούς αν λάβουμε υπόψη ότι η μεγαλύτερη εβραϊκή κοινότητα στη δυτική Ευρώπη ήταν του Παλέρμου στη Σικελία[7] με 1.500 Εβραίους και ακολουθούσε η κοινότητα του Σαλέρνου[8] στη νότια Ιταλία με 600 Εβραίους. Η αμέσως επόμενη σε δύναμη εβραϊκή κοινότητα υπήρχε στη Θεσσαλονίκη[9]

---

4. Βλ. και όσοι αναφέρονται απο την Μπενβενίστε, *ό.π.*, σελ. 110 κ.π.

5. Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *ό.π.*, σελ. 36 και 64-67.

6. *Ό.π.*, σελ. 35, 50 (σημ. 19) και 63.

7. Ο Βενιαμίν επισκέφτηκε τη Σικελία και το Παλέρμο κατα την επιστροφή-του στην Ευρώπη. *Ό.π.*, σελ. 112-113.

8. *Ό.π.*, σελ. 61.

9. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64.

και αριθμούσε 500 περίπου μέλη (ισοδύναμη με τις εβραϊκές παροικίες της Νεάπολης[10] και του Υδρούντα[11]). Μικρότερες ήταν οι παροικίες που είχαν σχηματιστεί στον Αλμυρό[12], στη Ραιδεστό, στη Χίο και στη Ρόδο[13] με 400 μέλη, της Κορίνθου[14] και της Σάμου[15] με 300 (ισοδύναμες με τις παροικίες της Μασσαλίας[16], της Καπύης[17] και του Τάραντα[18]), της Κρίσας[19], της Χαλκίδας[20] και της Καλλίπολης[21] με 200 μέλη (ισοδύναμες με τις παροικίες της Arles[22], της Ρώμης[23], του Βενεβέντου[24], της Μέλφης[25], της Τράνης[26] και της σικελικής Μεσσήνης[27]), της Δράμας[28] με 140 Εβραίους, της Λευκάδας (ή Άρτας)[29], της Ναυπάκτου[30], της Λάρυμνας[31], της Ραβέννικας[32] και της Βέσαινας[33] με 100, ενώ σε πολύ χαμηλά επίπεδα βρίσκονταν οι εβραϊκές παροικίες της Πάτρας[34], του Ζητουνίου[35], Δημητρίτσι[36], Αβύδου (50 άτομα)[37], του

---

10. *Ό.π.*, σελ. 61.

11. Στην ελληνική μετάφραση αναφέρεται με την εξιταλισμένη ονομασία *Ότραντο*. *Ό.π.*, σελ. 62.

12. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64.

13. Βλ. και για τις τρεις αυτές περιπτώσεις *ό.π.*, σελ. 36 και 67.

14. *Ό.π.*, σελ. 35 και 63.

15. *Ό.π.*, σελ. 36 και 67.

16. *Ό.π.*, σελ. 57-58.

17. *Ό.π.*, σελ. 60.

18. *Ό.π.*, σελ. 62.

19. *Ό.π.*, σελ. 35 και 63.

20. *Ό.π.*, σελ. 35 και 63 (στη μετάφραση διατηρείται η μεσαιωνική ονομασία *Εύριπος* με την παρεφθαρμένη απόδοση *Εγκρίπο*. Πρβλ. και σελ. 142, σημ. 88).

21. *Ό.π.*, σελ. 36 και 67.

22. *Ό.π.*, σελ. 57.

23. *Ό.π.*, σελ. 58-60.

24. *Ό.π.*, σελ. 61.

25. *Ό.π.*, σελ. 61.

26. *Ό.π.*, σελ. 62.

27. *Ό.π.*, σελ. 112.

28. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64.

29. *Ό.π.*, σελ. 35 και 62. Βλ. και παραπάνω σημ. 3.

30. *Ό.π.*, σελ. 35 και 62-63.

31. *Ό.π.*, σελ. 35 και 63. Στη μετάφραση διατηρείται και η μεσαιωνική ονομασία *Γιαμπουστρίσα*. Βλ. και J. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, TIB 1, Βιέννη 1976, σελ. 199.

32. *Ό.π.*, σελ. 35 και 63. Βλ. και Koder - Hild, *ό.π.*, σελ. 251.

33. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64. Βλ. και Koder - Hild, *ό.π.*, σελ. 134-135.

34. *Ό.π.*, σελ. 35 και 62.

35. *Ό.π.*, σελ. 35 και 63. Στο κείμενο αναφέρεται ως *Sinon Potamo*. Βλ. και Koder - Hild, *ό.π.*, σελ. 283-284.

36. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64.

37. *Ό.π.*, σελ. 36 και 67. Σύμφωνα με τους σχολιαστές της έκδοσης, που ταυτίζουν

Αχελώου (30 άτομα)[38], της Χριστούπολης[39] (20 άτομα, όσα αποτελούσαν και την εβραϊκή παροικία της ιταλικής Πίζας[40]). Ο Βενιαμίν αναφέρει, επίσης, ότι συνάντησε λίγους ομοθρήσκους-του στο θεσσαλικό Γαρδίκι[41], ενώ στην Κέρκυρα σημειώνει ότι ήταν εγκαταστημένος ένας μόνο Εβραίος, ο ραββίνος Ιωσήφ[42]. Δεν προσδιορίζεται ο αριθμός των Εβραίων που ζούσαν στη Λέσβο, όπου ωστόσο αναφέρεται ότι υπήρχαν δέκα συναγωγές[43], γεγονός που υποδηλώνει εξαιρετικά πολυάνθρωπη εβραϊκή εγκατάσταση, ούτε ο αριθμός των Εβραίων της Κύπρου, όπου κατα τη μαρτυρία του Βενιαμίν υπήρχαν όχι μόνο *Ραββινικοί* και *Καραΐτες* Εβραίοι αλλά και αιρετικοί αποσυνάγωγοι που αποκαλούνται *Epikursin*[44]. Απο τα παραπάνω συνάγεται ότι οι Εβραίοι είχαν επιλέξει ως τόπους εγκατάστασης κατα προτίμηση τα μεγάλα κέντρα βιοτεχνικής παραγωγής και διαμετακομιστικού εμπορίου (Κωνσταντινούπολη, Θήβα, Θεσσαλονίκη) ή παραγωγικές περιοχές (Χίος), καθώς και άλλα σημαντικά ή μικρότερα κέντρα με παραγωγική ή εμπορική δραστηριότητα.

*

Στον χώρο του Ιονίου η εβραϊκή διασπορά περιορίζεται —σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του Βενιαμίν— στην παρουσία ενός, όπως αναφέρθη-

---

την Άβυδο και το Καλές, ο Βενιαμίν αναφέρει αρχικά την πόλη αυτή με το ελληνικό όνομα χωρίς να κάνει αναφορά σε κοινότητα Εβραίων, όταν πέρασε απο εκεί με προορισμό την Κωνσταντινούπολη (*ό.π.*, σελ. 35 και 64) και στη συνέχεια την επισκέφτηκε πάλι και την αναφέρει με το τουρκικό όνομα «Καλές» (Çanak-kalesi). Πρβλ. και σελ. 149, σημ. 132.

38. *Ό.π.*, σελ. 35 και 62.

39. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64.

40. *Ό.π.*, σελ. 58.

41. *Ό.π.*, σελ. 35 και 64.

42. *Ό.π.*, σελ. 62.

43. *Ό.π.*, σελ. 36 και 67.

44. *Ό.π.*, σελ. 36 και 67. Σχετικά με τους *Ραββινικούς* (*Ραββανίτες*) και τους σχισματικούς *Καραΐτες* Εβραίους βλ. *ό.π.*, σελ. 147-148 (σημ. 124 και 125 αντίστοιχα). Βλ. ειδικότερα για τους Καραΐτες το έργο του Zvi Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative Years 970-1100*, Νέα Υόρκη - Ιερουσαλήμ 1959, σελ. 119-120 και 386-387. Για τους *Epikursin* (*Epikōrōsin*, δηλαδή «Επικούρειοι»), ονομασία που αναφέρεται στους αιρετικούς *Mishawites*, βλ. Ankori, *ό.π.*, σελ. 386-387 (και σημ. 86). Πρβλ. Ν. Γ. Μοσχονάς, «Ετερόγλωσσοι πληθυσμοί και επικοινωνία στο Φραγκικό βασίλειο της Κύπρου», *Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συμποσίου. Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, επιμ. Ν. Γ. Μοσχονάς, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1993, σελ. 130 (και σημ. 16). Βλ. ακόμη Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *ό.π.*, σελ. 149-150 (σημ. 135 και 136).

κε, Εβραίου στην Κέρκυρα και στις ολιγάνθρωπες παροικίες του Αχελώου, της Ναυπάκτου και της Πάτρας. Έτσι, σε αντίθεση με τις ανατολικές περιοχές του ευρύτερου ελληνικού χώρου, η εβραϊκή παρουσία στη δυτική Ελλάδα —ακόμη και με τον συνυπολογισμό της επίσης ολιγάριθμης παροικίας της Λευκάδας (ή Άρτας)— εμφανίζεται περιορισμένη και συμπτωματική. Το γεγονός αυτό θα ήταν δυνατό να εξηγηθεί ως συνέπεια της απουσίας μεγάλων παραγωγικών ή εμπορικών κέντρων στην περιοχή κατα την εποχή αυτή. Η κατάσταση αρχίζει να μεταβάλλεται απο τον επόμενο αιώνα με τη λατινική κατάκτηση. Η γειτνίαση της περιοχής με τις δυτικές χώρες και η ανάπτυξη της επικοινωνίας και των εμπορικών συναλλαγών υπήρξαν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία και την ανάπτυξη εμπορικών σταθμών στο Ιόνιο και σημαντικών κέντρων του διαμετακομιστικού εμπορίου. Απο την εποχή αυτή γίνεται πυκνότερη και η εβραϊκή παρουσία στην περιοχή, όπου αρχίζουν να διαμορφώνονται νέες εβραϊκές κοινότητες. Ωστόσο, οι πρώτες ασφαλείς μαρτυρίες για την ύπαρξη των κοινοτήτων αυτών στον χώρο του Ιονίου ανάγονται στον 14ο αιώνα.

Κατά την περίοδο αυτή εβραϊκές παροικίες είχαν αρχίσει να δημιουργούνται στην Κέρκυρα[45], στη Ζάκυνθο, στη Μεθώνη και στην Κορώνη, ενώ συνεχίζεται η εβραϊκή παρουσία στην Πάτρα[46]. Παρ' όλο που δεν υπάρχουν συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία, πρέπει να υποθέσουμε ότι στα τέλη του 13ου ή τουλάχιστο στις αρχές του 14ου αιώνα οι εβραϊκές παροικίες είχαν αναπτυχθεί και είχαν αποκτήσει συνοχή και σχετική δύναμη που τους επέτρεπε να διεκδικούν την προστασία των ηγεμόνων και να εξασφαλίζουν ευνοϊκή μεταχείριση. Αρχικά και όσο οι παροικίες αυτές είναι ολιγάνθρωπες, οι Εβραίοι κατοικούν αναμιγμένοι με τον υπόλοιπο χριστιανικό πληθυσμό. Αυτό δεν σημαίνει, φυσικά, ότι έχουν πλήρη κοινωνική αποδοχή.

---

45. Την ελληνική προέλευση του αρχικού πυρήνα της εβραϊκής παροικίας της Κέρκυρας υποστηρίζει ο Σ. Κ. Παπαγεώργιος, «Εβραιο-ελληνικαί ελεγείαι», Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, *Επετηρίς* 5 (1901), σελ. 157-159. Πρβλ. Ου. Μίλλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι (1204-1566)*, Μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου μετά προσθηκών και βελτιώσεων, τόμ. Β΄, Αθήνα 1910, σελ. 264. Την ελληνοφωνία αλλά και τη σπουδαιότητα της εβραϊκής παροικίας της Κέρκυρας επιβεβαιώνει η μετάφραση του Βιβλίου του Ιωνά σε δημοτική ελληνική με εβραϊκούς χαρακτήρες για χρήση της κερκυραϊκής συναγωγής, κείμενο που θεωρείται ως το παλαιότερο δείγμα ελληνικού δημοτικού πεζού λόγου. Sp. P. Lambros, *Collection de Romans grecs en langue vulgaire et en vers*, Παρίσι 1880, σελ. VIII.

46. Για την περίπτωση των Εβραίων της Πάτρας βλ. ειδικότερα την ανακοίνωση της Άννας Λαμπροπούλου, «Η εβραϊκή κοινότητα της Πάτρας: η επιγραφική μαρτυρία», που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του παρόντος συνεδρίου.

Αντίθετα, παρ' όλη την ενεργό συμμετοχή-τους στην οικονομική ζωή του τόπου, διαβιούν ουσιαστικά στο περιθώριο της τοπικής κοινωνίας, αποτελώντας ένα ιδιαίτερο και κλειστό κοινωνικό σύνολο. Στους τόπους, όπου εγκαθίστανται, μεταφέρουν τα δικά-τους ήθη και ακολουθούν τον δικό-τους τρόπο ζωής. Δημιουργούν συναγωγές, τηρούν με συνέπεια την αργία του Σαββάτου και τις εβραϊκές γιορτές, έχουν δικά-τους νεκροταφεία. Ο διαφορετικός τρόπος ζωής των Εβραίων και ο φυσικός διαχωρισμός-τους απο τον υπόλοιπο πληθυσμό αποτελούσαν κοινωνική πρόκληση. Η δημιουργία εχθρικού προς τους Εβραίους κλίματος και οι αντιεβραϊκές εκδηλώσεις δεν ήταν φαινόμενο σπάνιο. Όπως μαρτυρεί έγγραφο του Φιλίππου του Ανδεγαυού, ηγεμόνα του Τάραντα, που απευθύνεται προς τις αρχές της Κέρκυρας (12 Μαρτίου 1324), οι συνθήκες για τους εγκαταστημένους στο νησί Εβραίους ήταν εξαιρετικά δυσμενείς. Συχνά τα υπάρχοντα των Εβραίων διαρπάζονταν απο τις ίδιες τις αρχές, που ναυτολογούσαν βίαια και εξανάγκαζαν τους Εβραίους να υπηρετούν χωρίς αποζημίωση στα κάτεργα, αδιαφορούσαν και παραβίαζαν την αργία του Σαββάτου, έστηναν τις αγχόνες για την εκτέλεση των καταδίκων στο εβραϊκό κοιμητήριο και υποχρέωναν τους Εβραίους να εκτελούν το έργο του δήμιου (θανατικές εκτελέσεις, μαστιγώσεις και άλλες σωματικές ποινές). Με το έγγραφο αυτό ο Φίλιππος καταδικάζει τις αυθαίρετες ενέργειες των αρχών σε βάρος του εβραϊκού στοιχείου, επιβάλλει την ισονομία των Εβραίων με τους Χριστιανούς και τους παρέχει το δικαίωμα να τηρούν χωρίς ενόχληση όλες τις θρησκευτικές αργίες και γιορτές, που καθορίζει ο νόμος-τους[47]. Τα προνόμια των Εβραίων της Κέρκυρας επικύρωσε ο γιος του Φιλίππου Ροβέρτος και η χήρα-του Μαρία των Βουρβόνων, καθώς επίσης ο αδελφός-του Φίλιππος ο Β΄, ενώ αυστηρά μέτρα υπέρ των Εβραίων επέβαλε και η Ιωάννα η Ανδεγαυική[48].

---

47. Το έγγραφο δεν έχει διασωθεί (όπως και το προγενέστερο σχετικό της 23 Νοεμβρίου 1317). Περίληψή-του στα ελληνικά δημοσιεύει ο Α. Μουστοξύδης, *Ελληνομνήμων*, αριθ. 8 (1845), σελ. 486-487 (σημ. 43) και αναδημοσιεύει ο Ι. Ρωμανός, «Η Εβραϊκή κοινότης Κερκύρας», στον τόμο Ιωάννου Ρωμανού, *Ιστορικά Έργα*, Επιμέλεια, Προλεγόμενα Κ. Δαφνή [=*Κερκυραϊκά Χρονικά*, 7], Κέρκυρα 1959, σελ. 389-390. Για την εβραϊκή κοινότητα και τη δραστηριότητα Εβραίων στην Κέρκυρα βλ. R. Mueller, «A venetian commercial Enterprise in Corfù, 1440-1442», *Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, επιμ. Ν. Γ. Μοσχονάς, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2003, σελ. 84 κ.ε.

48. *Ό.π.*, σελ. 389 και 390. Δεν είναι ακριβή όλα όσα αναφέρονται απο τον E. Lunzi, *Della condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto, versione con note di M. D.r Typaldo-Foresti e N. Barozzi riveduta ed aumentata dall'Autore*, Βενετία 1858, σελ. 455-456. Για την ευμενή στάση των Ανδεγαυών απέναντι στους Εβραίους της Κέρκυρας βλ. και Μίλλερ, *ό.π.*, σελ. 264. Γενικότερα για την εβραϊκή παρουσία στην Κέρκυρα βλ. στο ίδιο έργο και τόμο, σελ. 288-290.

Το 1386 στην εξαμελή πρεσβεία των κατοίκων της Κέρκυρας που στάλθηκε στη Βενετία για να διαπραγματευτεί την προσχώρηση του νησιού στη Βενετική Πολιτεία συμπεριλαμβανόταν και ο επιφανής Εβραίος Δαυίδ de Semo[49]. Το γεγονός αυτό μαρτυρεί τη σπουδαιότητα που είχε αποκτήσει η εβραϊκή κοινότητα του νησιού αυτή την εποχή, σπουδαιότητα που δεν δίστασε να αναγνωρίσει η Βενετία. Έτσι, το ψήφισμα της Βενετικής Συγκλήτου που εκδόθηκε στις 22 Ιανουαρίου 1387 επικύρωνε τα προνόμια που είχαν οι Εβραίοι της Κέρκυρας κατα τη βυζαντινή όσο και κατα την ανδεγαυική διακυβέρνηση του νησιού, τους παρείχε εγγυήσεις ισοτέλειας ως προς τις χρηματικές υποχρεώσεις-τους προς το δημόσιο και προστασία απέναντι στις αντιεβραϊκές ενέργειες των Χριστιανών χωρίς, ωστόσο, να καταργεί παλαιότερες σε βάρος των Εβραίων συνήθειες[50].

Στις πόλεις, όπου είχε εγκατασταθεί ικανός αριθμός Εβραίων διαμορφώθηκαν εβραϊκές συνοικίες (*Ιουδαϊκή* ή *Οβριακή*, λατινικά *Judaica*). Οι Εβραίοι, παρά τον οικονομικό και τον κοινωνικό ρόλο που διαδραμάτιζαν, δεν έπαψαν να αποτελούν αντικείμενο καχυποψίας και συχνότατα έχθρας του χριστιανικού πληθυσμού, που όχι σπάνια προέβαινε σε αντιεβραϊκές εκδηλώσεις. Ορισμένες απο τις εκδηλώσεις αυτές είχαν λάβει τον χαρακτήρα εθίμου, όπως ο λιθοβολισμός της εβραϊκής συνοικίας στην Κέρκυρα. Πρόκειται για πρακτική που εφαρμοζόταν τελετουργικά, χωρίς διάκριση ώρας, σε ορισμένες χριστιανικές γιορτές και ιδιαίτερα κατα τη Μεγάλη Εβδομάδα. Απο όσα σημειώνονται στο θέσπισμα της Βενετικής Συγκλήτου της 22 Ιανουαρίου 1387, το έθος αυτό ήταν παλαιό και εφαρμοζόταν σε βάρος των Εβραίων απο τους Χριστιανούς, είτε απλούς ιδιώτες είτε και αξιωματούχους, που επιδίωκαν με αυτή την αφορμή να αποσπάσουν απο τους Εβραίους χρήματα (*maxime per officiales intedentes dicta causa ab ipsis pecuniam extorquere*). Συνήθως ο λιθοβολισμός γινόταν απο τα τείχη ή απο τους πύργους της πόλης με συχνό αποτέλεσμα την καταστροφή και τη λεηλασία των εβραϊκών κατοικιών. Η Σύγκλητος, για να προστατεύσει το εβραϊκό στοιχείο απο τις υπερβολές των Χριστιανών, απαγόρευσε γενικά

---

49. Βλ. G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, Βενετία 1899 [φωτομηχανική ανατύπωση, Νέα Υόρκη s.a.], αριθ. 120, σελ. 199-200 και αριθ. 123, σελ. 205-209. Βλ. επίσης Lunzi, *ό.π.*, σελ. 105-106 και 456, καθώς και Σ. Ν. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος-14ος αι.)*, Κέρκυρα 1999, σελ. 121 (όπου ο Εβραίος εκπρόσωπος αναφέρεται ως David de Sertio. Βλ. σχετική βιβλιογραφία στη σελ. 127, σημ. 41).

50. H. Noiret, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485 tirés des Arhives de Venise* (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 61), Παρίσι 1892, σελ. 12-13· Fr. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, I, Παρίσι-Χάγη, 1958, αριθ. 721. Πρβλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 391-392· Fr. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge*, Παρίσι 1959 (ανατύπωση με βιβλιογραφική ενημέρωση, Παρίσι 1975), σελ. 397.

τον λιθοβολισμό επιτρέποντας την άσκηση της πρακτικής αυτής με μέτρο (*moderate*) μόνο σ' εκείνους που απο παλιά επιτελούσαν αυτό το έργο και μόνο όταν χριστιανικές λιτανείες περνούσαν απο την ιουδαϊκή συνοικία, σύμφωνα με το έθος των Ορθοδόξων (*juxta moren et fidem Grecorum*)[51].

Όπως συνέβαινε στη Βενετία, αλλά και γενικότερα στη Δύση, έτσι και στις βενετικές κτήσεις οι Εβραίοι ήταν υποχρεωμένοι να έχουν ραμμένο στα ενδύματά-τους ένα κίτρινο «Ο» ως διακριτικό[52]. Το μέτρο αυτό ίσχυε και στην περίπτωση των Εβραίων της Κέρκυρας απο παλαιότερα[53], μολονότι φαίνεται ότι δεν εφαρμοζόταν πάντα με ομοιομορφία. Το 1387 οι Βενετοί επικύρωσαν την πρακτική αυτή και έδωσαν σχετικές εντολές στην τοπική διοίκηση[54]. Η ένσταση και το αίτημα απαλλαγής απο την υποχρέωση αυτή, που διατύπωσαν με πρεσβεία που έστειλαν το 1406 στη Βενετία, δεν ικανοποιήθηκε απο τη Σύγκλητο. Ωστόσο, ορίστηκε ότι το μέτρο αυτό επιβαλλόταν αντί του εθίμου της λιθοβολίας (*loco lapidationis*) των Εβραίων που ίσχυε στο νησί[55]. Εξάλλου, είναι πολύ πιθανό, ότι η υποχρέωση των Εβραί-

---

51. H. Noiret, *ό.π.*, σελ. 13. Πρβλ. Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 212 και 264. Το έθιμο του λιθοβολισμού των Εβραίων δεν αποτελεί κερκυραϊκή αποκλειστικότητα. Μαρτυρείται και στην πόλη Gerace της Καλαβρίας στις αρχές του 14ου αι., αλλά η εφαρμογή-του είναι οπωσδήποτε παλιότερη, Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 254, σημ. 18.

52. Fr. Thiriet, *Romanie*, σελ. 299.

53. Μολονότι η επιβολή του διακριτικού σήματος σχετίζεται με απόφαση της Δ' Συνόδου του Λατερανού του 1215, η Βενετία υιοθέτησε το μέτρο αυτό στα τέλη του 14ου αι. Βλ. Noiret, *ό.π.*, σελ. 297. Πρβλ. D. Jacoby, «Les Juifs à Venise du XIVe au milieu du XVIe siècle», *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI): aspetti e problemi. Atti del II Convegno internazionale di storia della civiltà veneziana (Venezia 1973)*, τόμ. I, Φλωρεντία 1977, σελ. 167 (σημ. 16) και 174 (ανατύπωση στον τόμο D. Jacoby, *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, Sociétés, Économies*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, VIII). Στην Κέρκυρα, φαίνεται, ότι είχε ήδη επιβληθεί ενωρίτερα, κατα την ανδεγαυική κυριαρχία.

54. *Item quod ipsi Judei in facto portandi aliqua signa in pectore vel alibi, sint ad illam conditionem ad quam antiquitus fuerunt, que antiqua consuetudo per rectores nostros debeat observari.* Noiret, *ό.π.*, σελ. 13.

55. Η απόφαση της βενετικής Συγκλήτου της 26 Ιουλίου 1406 όριζε ότι το διακριτικό σήμα που θα έφεραν οι Εβραίοι της Κέρκυρας έπρεπε να έχει μέγεθος ενός ψωμιού αξίας τεσσάρων «δηναρίων» και να φέρεται στο στήθος. Όσοι ήθελαν να απαλλαγούν απο την υποχρέωση αυτή όφειλαν να καταβάλλουν κατ' έτος στο δημόσιο το υπέρογκο ποσό των 300 δουκάτων. Κ. Ν. Σάθας, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας. Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τόμ. II, Παρίσι 1881, έγγραφο 383, σελ. 150 (στίχ. 44) - 151 (στίχ. 6) και έγγραφο 384, σελ. 153 (στίχ. 1-18). Πρβλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 395-396. Αντιπρβλ. Lunzi, *ό.π.*, σελ. 459, όπου ως έτος της σχετικής απόφασης αναφέρεται

ων γυναικών στην Κρήτη να φορούν στο κεφάλι μια κίτρινη καλύπτρα είχε ευρύτερη εφαρμογή στις βενετικές κτήσεις, όπως και στη Δύση[56]. Το στοιχείο αυτό προξενούσε τα περιπαιχτικά σχόλια των Χριστιανών με αποτέλεσμα οι Εβραίες να διστάζουν να βγαίνουν απο τα σπίτια-τους και να κυκλοφορούν στην πόλη[57]. Ανάλογη διάκριση είχε επιβληθεί και στους Εβραίους της Ζακύνθου[58]. Απο την άλλη μεριά, οι Εβραίοι συμμετείχαν σε επίσημες τελετές πολιτικού χαρακτήρα[59], ενώ ήταν υποχρεωμένοι, σύμφωνα με τις κυβερνητικές διατάξεις, να σέβονται τις καθορισμένες χριστιανικές αργίες με απειλή επιβολής κυρώσεων (προστίμου) στους παραβάτες[60]. Επιπρόσθετα, όπως μαρτυρεί απόφαση της Συγκλήτου της 30 Μαρτίου 1445 σχετικά με τους Εβραίους της Μεθώνης, οι Εβραίοι ήταν υποχρεωμένοι να αποδίδουν τον οφειλόμενο σεβασμό προς τα άγια των Χριστιανών κατα τις λιτανείες. Σε αντίθετη περίπτωση ήταν έκθετοι στις διαθέσεις των Χριστιανών που επιτρεπόταν να τους αφαιρέσουν και να κατακρατήσουν τα ενδύματά-τους[61].

το 1632. Βλ. επίσης Jacoby, *ό.π.*, σελ. 174-175 (σημ. 49). Οι Εβραίοι της Κέρκυρας πέτυχαν αργότερα την απαλλαγή-τους απο την υποχρέωση να φέρουν το διακριτικό αυτό σήμα. Βλ. Γ. Σ. Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554-1600)*, Ιωάννινα 1985, σελ. XI.

56. Jacoby, *ό.π.*, σελ. 175 (σημ. 49). Ο Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 396, δέχεται το γεγονός και υποστηρίζει ότι και για την παράβαση της υποχρέωσης αυτής απο τις γυναίκες ίσχυε η ποινή καταβολής του προστίμου των 300 δουκάτων.

57. Thiriet, *Romanie*, σελ. 299 και σημ. 3.

58. Βλ. σχετικά Σπ. Δε Βιάζης, «Η Εβραϊκή Κοινότης Ζακύνθου επί Ενετοκρατίας», *Παρνασσός* 14 (1891), σελ. 667 και Λ. Χ. Ζώης, *Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1963, σελ. 174-175. Για τυχόν εξαιρέσεις Εβραίων απο την υποχρέωση να φέρουν το διακριτικό σήμα πρβλ. όσα σημειώνονται απο τον Jacoby, *ό.π.*, σελ. 175-177.

59. Βλ. ενδεικτικά Μίλλερ, *ό.π.*, σελ. 281.

60. Βλ. A. Christine Hodgetts, *The colonies of Coron and Modon under venetian administration, 1204-1400*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Λονδίνου 1974, σελ. 362.

61. Σάθας, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. IV, Παρίσι 1883, σελ. 169 (στίχ. 1-14). Πρβλ. Hodgetts, *ό.π.*, σελ. 363. Απο παρανόηση του κειμένου η συγγραφέας θεωρεί ότι επιβαλλόταν η ποινή της εξορίας στους Εβραίους που δεν απέδιδαν σεβασμό προς τα άγια των Χριστιανών. Ωστόσο, το κείμενο κάνει λόγο για υποχρεωτική αποχώρηση των Εβραίων ή σε διαφορετική περίπτωση γονυκλισία, ώσπου να περάσει η λιτανεία των Τιμίων Δώρων, του Σταυρού ή των εικόνων (*... quando el se trova alcun Zudio al passar del corpo del nostro Signor predicto over de alcuna croxe over de alcuna inchona de chiexa, lui se debia immediate partir non possando esser tegnudo d'alcun et se nol si partità et lui nol se inzenochierà in terra fin che le sia passade el sia lizito a cadaun tuorli le veste et capuzi da dosso le qual sia de chi le tuorà al dicto muodo*).

Οι Εβραίοι ζούσαν συνήθως στις πόλεις, όπου επιδίδονταν στο εμπόριο και στη βιοτεχνία[62]. Σπανιότερες ήταν οι περιπτώσεις Εβραίων που ζούσαν στην ύπαιθρο και είχαν γεωργική απασχόληση. Ζώντας σε διαρκή ανασφάλεια επιδίωκαν τον γρήγορο, εύκολο και όχι σπάνια τον αθέμιτο πλουτισμό, που τους επέτρεψε τη συγκέντρωση σημαντικών κεφαλαίων. Κάτω απο αυτές τις συνθήκες οι Εβραίοι δημιούργησαν τραπεζικές επιχειρήσεις[53] και επιδόθηκαν στον έντοκο δανεισμό με υψηλά επιτόκια που έφταναν ώς το 25% ή και το 30%. Την παροιμιώδη τάση των Εβραίων προς την τοκογλυφία —που την έχει έξοχα μελετήσει ο Σαίξπηρ στο έργο του *Ο Έμπορος της Βενετιάς*— η Βενετική Σύγκλητος την αντιμετώπιζε με την έκδοση ψηφισμάτων που καθόριζαν τον νόμιμο τόκο σε χαμηλότερα επίπεδα (12% ή και χαμηλότερα)[64]. Ήδη απο το 1387 είχε διαπιστωθεί, ότι με τις συμφωνίες που ίσχυαν μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων της Κέρκυρας σχετικά με τον έντοκο δανεισμό οι Εβραίοι επιβάρυναν υπερβολικά τους δανειολήπτες Κερκυραίους. Γι' αυτό δόθηκε εντολή (22 Ιανουαρίου 1387) στις βενετικές αρχές του νησιού να επιληφθούν του ζητήματος και να μεριμνήσουν για τη δίκαιη ρύθμισή-του[65]. Με νεότερο ψήφισμα της Συγκλήτου (28 Μαΐου 1387) οριζόταν ότι το ετήσιο επιτόκιο για τον έντοκο δανεισμό με ενέχυρο κινητό περιουσιακό στοιχείο δεν έπρεπε να υπερβαίνει το 12% (... *ad duodecim pro centenario ratione anni*...) και ότι για κάθε τέτοια δοσοληψία έπρεπε να συντάσσεται γραπτή και ακριβής απόδειξη[66].

Άλλο επάγγελμα στο οποίο την πλειοψηφία την αποτελούσαν οι Εβραίοι ήταν το ιατρικό. Χαρακτηριστικά, μάλιστα, είναι τα όχι σπάνια εβραϊκά οικογενειακά ονόματα *Del Medego* ή *Di Medico* (= Ιατρού)[67]. Οι

---

62. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Εβραίων της Κορώνης και της Μεθώνης που επιδίδονταν στην κατεργασία, μεταποίηση και εμπόριο των δερμάτων. Η δραστηριότητά τους αυτή κατέλαβε μονοπωλειακή θέση στη Μεθώνη απο τα μέσα του 15ου αιώνα. Βλ. Hodgetts, *ό.π.*, σελ. 429 κ.ε.

63. Για την τραπεζική και δανειοδοτική δραστηριότητα των Εβραίων στο βενετικό κράτος βλ. Br. Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice*, Οξφόρδη 1971, σελ. 443 κ.π. και Jacoby, «Les Juifs à Venice», ό.π., σελ. 193 κ.π.

64. Βλ. όσα αναφέρονται απο τον Thiriet, *Romanie*, σελ. 298-301 και 407-409. Πρβλ. και Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 171.

65. Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 178 (σημ. 165, όπου δημοσιεύεται το κείμενο της σχετικής απόφασης).

66. Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 178 (σημ. 166).

67. Βλ. ενδεικτικά την περίπτωση του Εβραίου της Χαλκίδας Mordechai del Medego (Fr. Thiriet, *Délibérations des Assemblées vénitiennes concernant la Romanie*, τόμ. II, Παρίσι-Χάγη 1971, αριθ. 1199, 19 Μαρτίου 1415) και του Εβραίου της Κρήτης Abba di

Εβραίοι γιατροί (*fisici* και *ciroici*) είχαν τη φήμη καλών γιατρών που εφάρμοζαν τις μεθόδους της αραβικής ιατρικής[68]. Είναι ευνόητο, ότι την πλειονότητα των Εβραίων την αποτελούσαν ευκατάστατοι και πλούσιοι. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι υπήρχαν και οικονομικά ασθενέστεροι, ακόμη και φτωχοί Εβραίοι, τεχνίτες και χωρικοί.

Χάρη στην οικονομική άνεση που είχαν αποκτήσει οι Εβραίοι σχημάτισαν με τον καιρό μεγάλη ακίνητη περιουσία. Στην κατοχή-τους είχαν περιέλθει κτήρια και εκτάσεις γης τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, ο σχηματισμός αυτής της περιουσίας να οφειλόταν σε κάποιο βαθμό στην πρακτική της τοκογλυφίας και στην ενδεχόμενη αδυναμία ορισμένων απο εκείνους που δανείζονταν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις-τους προς τους Εβραίους τραπεζίτες-δανειστές ή ακόμη και στην κατακράτηση ενεχύρων. Όπως και να έχει το ζήτημα, φαίνεται ότι ο ρυθμός με τον οποίο αυξανόταν η ακίνητη περιουσία του εβραϊκού στοιχείου ανησύχησε τον υπόλοιπο πληθυσμό που φοβόταν την πιθανή ανατροπή του καθεστώτος της ιδιοκτησίας και ολοσχερή οικονομική εξάρτηση από τους Εβραίους. Κάτω απο αυτό το πρίσμα πρέπει να εξηγηθούν τα περιοριστικά μέτρα που πήραν οι Βενετοί απο τις αρχές του 15ου αιώνα[69]. Βέβαια, οι πρώτες διατάξεις της Βενετικής Συγκλήτου, που όριζαν την παντελή δήμευση της ακίνητης περιουσίας των Εβραίων, τροποποιήθηκαν με άλλες νεότερες, που επέτρεπαν στους Εβραίους να διατηρήσουν ώς ένα βαθμό τις ιδιοκτησίες που είχαν ή ακόμη και να αποκτούν νέες, αλλά μόνο μέσα στα όρια της ιουδαϊκής συνοικίας. Έτσι, το θέσπισμα της Συγκλήτου της 26 Ιουλίου 1406 υποχρέωνε τους Εβραίους της Κέρκυρας να πουλήσουν μέσα σε διάστημα δύο ετών όλα τα κτήματα και τους παροίκους (*omnes villanos, possessiones, vineas et terrena*) που είχαν αποκτήσει στο νησί και απαγόρευε τη μελλοντική αγορά ακινήτων και κτημάτων με παροίκους (*possessiones, domos nec terrena que habeant villanos*) τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαι-

---

Medico (Thiriet, ό.π., αριθ. 1425, 19 Απριλίου 1448). Ένας άλλος Elia del Medigo, επίσης απο την Κρήτη, υπήρξε επιφανής λόγιος και δίδαξε στο Πανεπιστήμιο της Πάδουας (δεύτερο μισό το 15ου αι.). Ανάμεσα στους μαθητές του συγκαταλέγεται και ο Pico della Mirandola. Jacoby, *ό.π.*, σελ. 182.

68. Elisabeth Santschi, «Médicine et justice en Crète vénitienne au XIVe siècle», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 27. Για την περίπτωση των Εβραίων γιατρών που πρόσφεραν τις υπηρεσίες-τους στην κοινότητα της Ζακύνθου βλ. Δε Βιάζης, «Η Εβραϊκή Κοινότης Ζακύνθου», ό.π., σελ. 634-636.

69. Noiret, *ό.π.*, σελ. 297-298 (26 Σεπτεμβρίου 1423). Βλ. και Jacoby, *ό.π.*, σελ. 173.

θρο του νησιού πέρα απο την περιουσία που κατείχαν μέσα στα όρια της ιουδαϊκής[70].

Φαίνεται, ότι είχαν δημιουργηθεί σοβαρά προβλήματα σε βάρος των Εβραίων της Κέρκυρας απο τη στάση και τη συμπεριφορά του χριστιανικού πληθυσμού. Τα προβλήματα αυτά είχαν εκτεθεί στις αρμόδιες αρχές της Βενετίας απο τους συνδίκους και επιτρόπους της εβραϊκής κοινότητας που για τον σκοπό αυτό είχαν μεταβεί εκεί. Με το ίδιο, λοιπόν, θέσπισμα της 26 Ιουλίου 1406 η Σύγκλητος όριζε πέραν των άλλων, ότι έπρεπε να τηρούνται οι παλαιότερες συμβάσεις μεταξύ των Εβραίων και της κερκυραϊκής κοινότητας ως προς το ζήτημα της συμμετοχής-τους στις δημόσιες δαπάνες[71], παρείχε ελευθερία στους Εβραίους να αγοράζουν τρόφιμα απο την αγορά της πόλης[72] και να αντλούν νερό απο το πηγάδι που είχε κατασκευαστεί απο τον Βενετό βάιλο Ιωάννη Capello[73], για το οποίο οι Εβραίοι είχαν συνεισφέρει το μέρος της δαπάνης που τους αναλογούσε[74]. Επιπρόσθετα, διατάσσονταν οι βενετικές αρχές του νησιού να προστατεύουν τους Εβραίους επιβάλλοντας τη δικαιοσύνη σε κάθε περίπτωση που υπήρχε απειλή κατά της ζωής ή της περιουσίας-τους[75].

Ακόμη περισσότερο ευνοϊκή στο θέμα της περιουσίας των Εβραίων ήταν η απόφαση που πήρε η Βενετική Σύγκλητος στις 17 Ιουνίου 1408, έπειτα απο την προσφυγή που υπέβαλε ο Εβραίος γιατρός απο την Κέρκυρα Άγγελος (*magister Angelus physicus Judeus*), ως εκπρόσωπος των Εβραίων του νησιού[76]. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, που τροποποιούσε το προηγούμενο θέσπισμα, οι Εβραίοι της Κέρκυρας θα είχαν το δικαίωμα να κατέχουν στο νησί κτήματα, αμπέλια και γαίες (*possessiones, vineas et terrena*), εφόσον

---

70. Σάθας, *ό.π.*, τόμ. ΙΙ, έγγραφο 383, σελ. 151 (στίχ. 6-13) και 384, σελ. 153 (στίχ. 19-31). Πρβλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 396-397.

71. Οι Εβραίοι είχαν υποχρέωση να καταβάλλουν το 1/8 των δημόσιων δαπανών. Αντίθετα κατα τα δύο τελευταία χρόνια οι τιμητές (*taxatores*) της κοινότητας απαιτούσαν μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής πράγμα που επιτύγχαναν αποφεύγοντας να συνεργαστούν και με Εβραίο τιμητή, όπως γινόταν άλλοτε και όπως όφειλαν κατά τις συμβάσεις. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 153 (στίχ. 32-42).

72. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 153 (στίχ. 43-44).

73. Ο Ιωάννης Capello χρημάτισε βάιλος στην Κέρκυρα απο το 1401 έως το 1403. Ch. Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Βερολίνο 1873 (φωτομηχανική ανατύπωση Αθήνα 1961), σελ. 392.

74. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 154 (στίχ. 9-13).

75. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 154 (στίχ. 14-19). Βλ. και Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 396-397.

76. Σάθας, *ό.π.*, έγγραφο 439, σελ. 206-207· Thiriet, *Régestes*, τόμ. ΙΙ, Παρίσι-Χάγη 1959, αριθ. 1308. Πρβλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 397.

η αξία-τους δεν ξεπερνούσε το ποσό των 4.000 χρυσών δουκάτων και φυσικά στην περίπτωση αυτή δεν ήταν υποχρεωμένοι να τα πουλήσουν. Η απόφαση αυτή κρίθηκε σκόπιμο να παρθεί, επειδή η κτηματική περιουσία των Εβραίων δεν ήταν τώρα πια μεγάλης αξίας και κατα συνέπεια η αποστέρησή-της θα έβλαπτε υπερβολικά τους Εβραίους της Κέρκυρας που χαρακτηρίζονται στο σχετικό έγγραφο ως «πιστοί δούλοι» της Βενετίας (*dicti Judei fuerunt et sunt fideles servitores nostri dominii*). Ωστόσο, με την ίδια απόφαση, ρητά απαγορευόταν στους Εβραίους η κατοχή, είτε ως ιδιοκτησία είτε ως υποθήκη είτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο (*nec de proprio, nec in pignus, vel aliter*), ακίνητης περιουσίας συνολικής αξίας μεγαλύτερης των 4.000 δουκάτων, καθώς και η απασχόληση παροίκων (*non possint etiam dicti Judei Corphoy habere villanos in dicta insula*)[77].

Με το ίδιο ευνοϊκό πνεύμα αντιμετώπισε η Βενετική Σύγκλητος στα επόμενα χρόνια τα αιτήματα των Εβραίων της Κέρκυρας σχετικά με την κατοχύρωση της ακίνητης περιουσίας τους. Ήδη με την απόφαση της 26 Σεπτεμβρίου 1423 η Βενετική Σύγκλητος επικύρωνε την κατοχή των οικιών και άλλων κτημάτων που είχαν οι Εβραίοι αποκτήσει με νόμιμους τίτλους ιδιοκτησίας αποκλειστικά στις εβραϊκές συνοικίες (*quas habent per scripturas et privilegia nostra in Judaicis dumtaxat*). Θετικά αποτελέσματα είχε νεότερη προσφυγή των Εβραίων της Κέρκυρας που ζήτησαν να εφαρμοστεί και στη δική-τους περίπτωση η διάταξη που ίσχυε για όλους τους πολίτες και τους κατοίκους της πόλης, με βάση τη συμφωνία της προσχώρησης της Κέρκυρας στην Βενετική Πολιτεία το 1386, σχετικά με το δικαίωμα ιδιοκτησίας. Προβάλλοντας την ιδιότητα του πολίτη και του κατοίκου της Κέρκυρας (*dicunt et affirmant se esse cives et habitatores Corphoy*), ζητούσαν να απολαμβάνουν το δικαίωμα κατοχής των ιδιόκτητων κατοικιών που είχαν στις εβραϊκές συνοικίες και που η ιδιοκτησία-τους είχε κατοχυρωθεί το 1423. Για να αποφεύγονται, μάλιστα, τυχόν παραβιάσεις που θα οδηγούσαν στην απώλεια των κατοικιών που είχαν στις δύο εβραϊκές συνοικίες (*in Judaicis suis intra civitatem et burgum civitatis*) ζητούσαν την παρέμβαση της Συγκλήτου στη διοίκηση της Κέρκυρας. Όπως φαίνεται, η προσφυγή των Εβραίων είχε υπαγορευθεί απο τον φόβο μήπως η βενετική διοίκηση του νησιού αποδεχόταν τις προτάσεις ορισμένων τοπικών παραγόντων που ενδεχόμενα εποφθαλμιούσαν τις εβραϊκές περιουσίες και προέβαινε στη δήμευση ή την απαλλοτρίωσή τους. Πραγματικά, με το θέσπισμα της 3 Μαΐου 1425 η Σύγκλητος επιβεβαίωνε προς τις βενετικές αρχές της Κέρκυρας την ισχύ των διατάξεων που κατοχύρωναν στους Εβραίους το δικαίωμα να έχουν

77. Βλ. και Thiriet, *Romanie*, σελ. 407 και σημ. 5.

ιδιόκτητες κατοικίες και άλλη ακίνητη περιουσία μέσα στις δύο εβραϊκές συνοικίες (*in dictis suis duabus Iudaicis tantum*) και εντελλόταν την τήρηση των διατάξεων αυτών, καθώς και την εγγραφή του θεσπίσματος του 1425 στα πρακτικά της διοίκησης ώστε να το λάβουν υπόψη οι μετέπειτα διοικήσεις[78].

Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί, ότι τα προστατευτικά (ή, αν θέλουμε να τα δούμε απο άλλη άποψη, περιοριστικά) αυτά μέτρα δεν αποτελούσαν αποκλειστικό προνόμιο των Εβραίων της Κέρκυρας. Ανάλογα μέτρα είχαν θεσπιστεί απο τη Βενετική Σύγκλητο και για τις εβραϊκές κοινότητες άλλων βενετικών κτήσεων, όπως στην περίπτωση του Ρεθύμνου το 1412[79]. Είναι φανερό, ότι με τα μέτρα αυτά οι Βενετοί επιδίωκαν να περιορίσουν την υπέρμετρη εξάπλωση και να εμποδίσουν την οικονομική κατίσχυση των Εβραίων, που αποτελούσε πρόκληση για τον χριστιανικό πληθυσμό των κτήσεών-τους, αλλά παράλληλα απέφευγαν να πλήξουν ολότελα το εβραϊκό στοιχείο, που χάρη στην οικονομική-του δύναμη συνέβαλε σταθερά στην εξυπηρέτηση καίριων αναγκών του βενετικού κράτους.

Στις βενετικές κτήσεις οι Εβραίοι δεν πλήρωναν άμεσους φόρους, όπως οι άλλοι υπήκοοι της Βενετίας. Αντί για άλλη φορολογία οι εβραϊκές κοινότητες κατέβαλλαν ετήσια εισφορά στο κράτος, που το ύψος-της ήταν ανάλογο με τον αριθμό των μελών της κοινότητας. Αντίθετα με τους Εβραίους της Κρήτης, που επανειλημμένα χαρακτηρίζονται ως πολλοί, ισχυροί και πλούσιοι (*qui sunt multi et divites*[80] ή ακόμη *potentes et divites*[81]) και που κατέβαλλαν εξαιρετικά υψηλές εισφορές[82], οι ετήσιες ή έκτακτες εισφορές των άλλων εβραϊκών κοινοτήτων κυμαινόνταν σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα. Ας αναφερθεί ενδεικτικά, ότι το έτος 1431 απο τους Εβραίους της Κρήτης ζητήθηκε να καταβληθεί το ποσό των 20.000 δουκάτων, ενώ απο την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας ζητήθηκαν 3.000 δουκάτα, απο την κοινότητα της Χαλκίδας 2.000 δουκάτα και απο την κοινότητα της Ιστρίας μόνο 1.000 δουκάτα[83]. Οκτώ χρόνια αργότερα, το 1439, για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες του λομβαρδικού πολέμου, επιβλήθηκε στους Εβραίους της Κρήτης έκτακτη εισφορά 12.000 δουκάτων που θα καταβάλλονταν σε τρεις ετήσιες

---

78. Σάθας, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. ΙΙΙ, Παρίσι 1992, έγγραφο 865, σελ. 286-287· Thiriet, *Régestes*, τόμ. ΙΙ, αριθ. 1982. Πρβλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 398.

79. Thiriet, *Romanie*, σελ. 407.

80. Thiriet, *Régestes*, τόμ. ΙΙΙ, Παρίσι-Χάγη 1961, αριθ. 2488 (21 Φεβρουαρίου 1439) και αριθ. 2761 (1447, 27 Δεκεμβρίου).

81. Thiriet, *Romanie*, σελ. 407.

82. Thiriet, *ό.π.*, σελ. 406-407.

83. Σάθας, *ό.π.*, τόμ. ΙΙΙ, έγγραφο 997 (25 Σεπτεμβρίου 1431), σελ. 409. Πρβλ. Thiriet, *Régestes*, τόμ. ΙΙΙ, αριθ. 2263.

δόσεις των 4.000 δουκάτων (έναντι 27.000 δουκάτων που θα εισπράττονταν απο τον υπόλοιπο πληθυσμό). Αντίστοιχα, ζητήθηκε συμπληρωματική εισφορά 500 δουκάτων απο την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας (έναντι 2.000 δουκάτων που έπρεπε να εισπραχθούν απο τον χριστιανικό πληθυσμό του νησιού), 200 δουκάτων απο την εβραϊκή κοινότητα της Μεθώνης και της Κορώνης (έναντι 1.300 δουκάτων που θα εισπράττονταν απο τον υπόλοιπο πληθυσμό των δύο πόλεων) και 750 δουκάτων απο την κοινότητα της Χαλκίδας (έναντι 1.500 που θα εισπράττονταν απο τον λοιπό πληθυσμό της πόλης και των καστελλανιών της Εύβοιας)[84]. Απο τη σύγκριση των ποσών αυτών καταφαίνεται η οικονομική ανάπτυξη των εβραϊκών κοινοτήτων σε σχέση με τον άλλο πληθυσμό των βενετικών αυτών κτήσεων, όσο και η μεταξύ των κοινοτήτων οικονομική διαφοροποίηση, που οφειλόταν στην αριθμητική δύναμη, τις τοπικές συνθήκες και τις επιδόσεις των μελών της κοινότητας.

Το 1524, κατα την ανέγερση του νέου τείχους και των οχυρωμάτων της Κέρκυρας, χρειάστηκε να κατεδαφιστούν τα περισσότερα σπίτια της εβραϊκής συνοικίας[85] με αποτέλεσμα να διασπαρούν οι Εβραίοι και να εγκατασταθούν σε διάφορα σημεία της πόλης ανάμεσα σε Χριστιανούς, ακόμη και κοντά σε χριστιανικούς ναούς, πράγμα που —όπως τονίζεται σε σχετικό έγγραφο— απαρέσκει στον Ύψιστο, αλλά και σε όλους τους πιστότατους κατοίκους για τα πολλά άτοπα που συμβαίνουν. Γι' αυτό οι Κερκυραίοι ζήτησαν απο τη Βενετική Σύγκλητο να δώσει εντολή στη βενετική διοίκηση του νησιού να περιορίσει τους Εβραίους σε μία περιοχή, μέσα ή έξω απο την πόλη, ώστε να είναι όλοι ικανοποιημένοι όπως και στο παρελθόν. Πραγματικά, το ζήτημα παραπέμφθηκε στην επιτροπή του Συλλόγου (Collegio), που αποφάσισε (12 Αυγούστου 1524) να δοθεί εντολή στη διοίκηση της Κέρκυρας να φροντίσει για την εγκατοίκηση των Εβραίων αποκλειστικά στην περιοχή *Κάτω Κάστρο*, όπου θα μπορούσαν να είναι συγκεντρωμένοι και ασφαλείς[86]. Περιοριστικό χαρακτήρα είχε η απόφαση που πήρε η Βενετική

---

84. Thiriet, *Régestes*, τόμ. III, rég. 2492 (9 Μαρτίου 1439). Πρβλ. Thiriet, *Romanie*, σελ. 408 (όπου αναφέρονται υπέρπυρα και όχι δουκάτα).

85. Η εβραϊκή αυτή συνοικία βρισκόταν αρχικά στο βόρειο τμήμα του εξωπολίου (burgus) της Κέρκυρας όπου το «Οβριοβούνι» (*Mons Iudeorum*). Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 48. Σχετικά με την τείχιση του εξωπολίου που θα συμπεριλάμβανε μέσα στα τείχη το Οβριοβούνι βλ. Σάθας, *ό.π.*, έγγραφο 588, σελ. 45-46 (και ιδιαίτερα σελ. 46, στίχ. 9-10).

86. Το σχετικό δουκικό γράμμα προς τη διοίκηση της Κέρκυρας συντάχτηκε στις 27 Αυγούστου 1424. Βλ. Σάθας, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. V, Παρίσι 1883, σελ. 261 (στίχ. 40-44) - 262 (στίχ. 1-4 και στίχ. 10-18). Η περιοχή αυτή, όπως προσδιοριζόταν στο ίδιο κείμενο, βρισκόταν στην πλευρά του Πύργου του Λιμενάρχη (*in loco dicto Cato Cafero* [= Castro] *che è da la banda del Turrion del armiraglio*). Στο κείμενο της απόφασης

Σύγκλητος το 1532 να ζητήσει απο τις αρχές της Κέρκυρας να μη προβαίνουν σε εκμίσθωση γαιών προς τους Εβραίους[87].

Ωστόσο, οι Εβραίοι εξακολούθησαν να κατοικούν και έξω απο την καθορισμένη περιοχή, είτε επειδή δεν συμμορφώθηκαν όλοι με την εντολή, είτε επειδή στο μεταξύ είχε αυξηθεί ο αριθμός-τους, με αποτέλεσμα οι Κερκυραίοι να ζητήσουν και πάλι τον περιορισμό των Εβραίων. Αλλά φαίνεται ότι οι διοικήσεις του νησιού δεν φρόντισαν να πάρουν τα απαραίτητα μέτρα για την επίλυση του ζητήματος. Έτσι, το 1546 οι Κερκυραίοι έθεσαν και πάλι το θέμα της εγκατάστασης των Εβραίων σε ιδιαίτερη συνοικία, χωριστά απο τους Χριστιανούς και πρότειναν ως κατάλληλη για τον σκοπό αυτό την περιοχή της Σπηλιάς (Spilea), όπου ήδη είχαν αναγκαστεί να εγκατασταθούν Εβραίοι διαπιστώνοντας και εκείνοι την καταλληλότητα της περιοχής για τις δραστηριότητές-τους. Πρόκειται για την περιοχή, όπου μέχρι σήμερα εκτείνεται η εβραϊκή συνοικία. Η απάντηση της Συγκλήτου ήταν κατηγορηματική: η διοίκηση όφειλε να φροντίσει να εξεύρει κατα την κρίση-της τόπο, όπου θα μπορούσαν να εγκατασταθούν οι Εβραίοι με ασφάλεια και όσο γινόταν περισσότερο χωριστά απο τους Χριστιανούς[88]. Νέα κερκυραϊκή πρεσβεία επανεισηγήθηκε το ζήτημα στη Βενετική Σύγκλητο το 1592. Ωστόσο, η οριστική επίλυσή-του έμελλε να επιτευχθεί μόλις το 1622[89].

Ο διωγμός των Εβραίων της Ισπανίας και η μαζική έξοδος του εβραϊκού «σεφαραδίτικου» στοιχείου απο την Ιβηρική χερσόνησο στα τέλη του 15ου αιώνα, καθώς και η αντιεβραϊκή πολιτική άλλων ευρωπαϊκών κρατών τον 16ο αιώνα είχαν ως αποτέλεσμα τη διασπορά Εβραίων σε άλλες περισσότερο φιλόξενες χώρες. Τότε παρατηρείται εντυπωσιακή αύξηση του εβραϊκού στοιχείου σε ελληνικές περιοχές που οφείλεται στην αθρόα συρροή προσφύγων Εβραίων. Την ίδια εποχή μετανάστευσαν Εβραίοι απο τη Σικελία στην Κέρκυρα και απο εκεί πέρασαν στα άλλα νησιά[90]. Νέα κύματα διωγμένων

η αναγραφή *Cato Cafero* αποτελεί κακή ανάγνωση του ορθού *Cato Castro* (αντιπρβλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 399, σημ. 1). Πρόκειται για την περιοχή όπου απο παλιά διέμεναν οι Εβραίοι της Κέρκυρας. Βλ. Πλουμίδης, *Αιτήματα,* Α΄, αριθ. 120.

87. Πλουμίδης, *ό.π.*, αριθ. 55 και 56.

88. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 284 (στίχ. 39) - 285 (στίχ. 4).

89. Lunzi, *ό.π.*, σελ. 461. Τότε ουσιαστικά δημιουργείται η αποκλειστικά εβραϊκή συνοικία (Ghetto). Για τη διασπορά των Εβραίων στην πόλη της Κέρκυρας και το συναφές πρόβλημα του περιορισμού-τους σε συγκεκριμένη συνοικία βλ. Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 397 κ.ε. Τον προσδιορισμό της θέσης της εβραϊκής συνοικίας της Κέρκυρας κατα την ανδεγαυική περίοδο επιχειρεί ο Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 278-280. Σχετικά με την κερκυραϊκή Εβραϊκή βλ. την ανακοίνωση της Αφροδίτης Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, «Η εβραϊκή συνοικία της Κέρκυρας», στον τόμο αυτό, σελ. 123-148.

90. Ζώης, *ό.π.*, σελ. 174.

Εβραίων απο τη νότια Ιταλία (Νεάπολη, Καλαβρία και Απουλία) συρρέουν στο Ιόνιο στα μέσα του 16ου αιώνα. Με την ανοχή ή και την ευνοϊκή στάση των Βενετών μεγάλος αριθμός Εβραίων μεταναστών εγκαταστάθηκε στις βενετικές κτήσεις, ενισχύοντας το εκεί εβραϊκό στοιχείο ή δημιουργώντας νέες παροικίες. Ιδιαίτερα έντονο παρατηρείται το φαινόμενο αυτό στην Κέρκυρα και στην Κρήτη[91]. Στην Κέρκυρα λειτούργησαν απο το 1540 δύο εβραϊκές συναγωγές, μία «ελληνική» και μία «ισπανική» ή «απουλική», που συγκροτήθηκε απο τους πρόσφυγες «σεφαραδίτες».

Μετά το 1540 οι Βενετοί πήραν ευεργετικά μέτρα για τους Εβραίους που ήταν εγκαταστημένοι στην Ανατολή. Σημαντική παραχώρηση, που συνέβαλε στην ανάπτυξη της οικονομικής τους δραστηριότητας, ήταν η δυνατότητα ετήσιας παραμονής στη Βενετία Εβραίων επιχειρηματιών. Έτσι, οι Εβραίοι κατόρθωσαν να έχουν ικανοποιητική συμμετοχή στο διεθνές διαμετακομιστικό εμπόριο και στην τραπεζική δραστηριότητα. Ωστόσο, μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) οι Εβραίοι εκδιώκονται απο τις βενετικές κτήσεις με εξαίρεση τους Εβραίους της Κέρκυρας[92]. Η εκεί εβραϊκή παροικία ήταν ιδιαίτερα ακμαία και είχε, μάλιστα, την αποκλειστικότητα του εμπορίου ανάμεσα στην Κέρκυρα και στον Αυλώνα. Η θέση που κατέλαβαν στην οικονομία του τόπου τους επέτρεψε να επιτύχουν κάποια κοινωνικά και άλλα οφέλη, όπως την εξαγορά της υποχρέωσης να φέρουν το διακριτικό σήμα. Το 1572 οι εκπρόσωποι της εβραϊκής κοινότητας του νησιού διεκδίκησαν απο τη Βενετική Σύγκλητο την παραχώρηση του προνομίου παραμονής και εμπορίας στη Βενετία[93]. Εξάλλου, ορισμένοι εξέχοντες Εβραίοι είχαν την δυνατότητα να απολαμβάνουν ειδικά πλεονεκτήματα, όπως ο τραπεζίτης Aron Mazza, που είχε κατ' εξαίρεση το δικαίωμα να κατοικεί στο Φρούριο[94].

---

91. Α. Μ. Ανδρεάδης, «Στατιστικαί μελέται περί του πληθυσμού της Επτανήσου. Η Εβραϊκή Κοινότης Κερκύρας επί Βενετοκρατίας», *Οικονομική Ελλάς*, έτος Ι΄, αριθ. 17 (28 Απριλίου 1912), σελ. 254. Για την περίπτωση των Εβραίων της Κρήτης βλ. Zvi Ankori, «Jews and the Jewish Community in the History of mediaeval Crete», *Πεπραγμένα του Β΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Γ΄, σελ. 312-367· Κ. Γ. Τσικνάκης, «Η εβραϊκή κοινότητα του Χάνδακα στα μέσα του 16ου αιώνα». *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σελ. 729-752 και του ίδιου, «Οι Εβραίοι του Χάνδακα τον 16ο αιώνα», *Επιστημονικό Συμπόσιο: Ο Ελληνικός Εβραϊσμός*, Αθήνα 1999, σελ. 225-249, όπου και άλλη βιβλιογραφία.

92. Ανδρεάδης, *ό.π.*, σελ. 254-255.

93. Πλουμίδης, *ό.π.*, σελ. Χ-ΧΙ και αριθ. 120.

94. Ο ίδιος είχε ζητήσει να μένει στο εξής δωρεάν στο σπίτι που ώς τότε νοίκιαζε για 25 δουκάτα τον χρόνο, επειδή δεν αμοιβόταν για τις υπηρεσίες που πρόσφερε προς το δημόσιο. Πλουμίδης, *ό.π.*, αριθ. 200.

Εβραίοι διωγμένοι απο την Ισπανία βρήκαν, επίσης, καταφύγιο στη Λευκάδα, όπου εγκαταστάθηκαν με άδεια του σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄. Φαίνεται ότι ο αριθμός των Εβραίων προσφύγων που εγκαταστάθηκαν τότε εκεί ήταν σημαντικός, ώστε να προσδιοριστεί, ώς ένα βαθμό, απο την παρουσίατους ο χαρακτήρας του νησιού. Ας σημειωθεί, ότι ο Άγγλος περιηγητής Γουλιέλμος Lithgow το 1609 αναφέρει με υπερβολή ότι η Λευκάδα κατοικείται μόνο απο Εβραίους[95].

Οξύ παρουσιάζεται το πρόβλημα της συνύπαρξης των Εβραίων με τους Χριστιανούς στη Ζάκυνθο. Ήδη στα τέλη του 15ου αιώνα υπήρχαν εγκαταστημένοι στο νησί Εβραίοι που προέρχονταν στην πλειονότητά-τους απο ελληνικές περιοχές, ιδιαίτερα απο την Πελοπόννησο και (αργότερα) απο την Κρήτη[96]. Στα μέσα του 16ου αιώνα η εβραϊκή παροικία διέθετε Συναγωγή. Η επίδοση των Εβραίων στο εμπόριο[97] απέφερε σ' αυτούς μεγάλα κέρδη που επαυξήθηκαν με τη γνωστή πρακτική των δανειοδοτήσεων και την είσπραξη εξαιρετικά υψηλών τόκων. Τον 16ο και τον 17ο αιώνα η τοκογλυφία που ασκείται απο τους Εβραίους, τα *προστύχια*, αποβαίνει πραγματική μάστιγα για τον πληθυσμό του νησιού. Απο το 1490 απαιτούσαν επιτόκιο 40% που αυξήθηκε το 1505 σε 100%, το 1600 σε 130%, το 1625 σε 150%, για να φτάσει το 1640 στο 160%[98]. Οι εξαιρετικά υψηλές αυτές τιμές αποτελούν φυσικά, ιδιάζουσες περιπτώσεις εκμετάλλευσης και δεν αποκλείεται να οφείλονται σε τόκους επι τόκων (πανωτόκια). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν όσα αναφέρονται σε προσφυγή των νησιωτών του έτους 1557, όπου τονίζεται το γεγονός ότι μολονότι οι Εβραίοι που εγκαταστάθηκαν στο νησί πήγαν εκεί φτωχοί, με την πρακτική της τοκογλυφίας απέκτησαν σημαντικό πλούτο. Κατα κανόνα επέβαλλαν επιτόκιο 24% αλλά προέβαιναν και σε άλλες πράξεις τοκογλυφίας ακόμη περισσότερο άπληστες και αρπακτικές σε βάρος των δανειζομένων. Μέσα σε λίγες δεκαετίες ο πλούτος όλου του νησιού, το χρυσάφι και το ασήμι, τα μεταξωτά και τα λινά υφάσματα, είχαν συγκεντρωθεί σε χέρια Εβραίων. Έτσι, ορισμένοι απο αυτούς, με την εκμετάλ-

---

95. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1972, σελ. 481. Βλ. επίσης Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1980, σελ. 403.

96. Μεγάλος αριθμός Εβραίων προσφύγων απο την Κρήτη μετανάστευσε στη Ζάκυνθο μετά την πτώση του Χάνδακα στους Τούρκους (1669).

97. Σημαντική ήταν η συμμετοχή των Εβραίων στο εμπόριο που διεξαγόταν στην «υπήνεμη» ζώνη (sottovento) σύμφωνα με τη μαρτυρία του Βενετού προβλεπτή της Ζακύνθου Φραγκίσκου Soranzo (1563;): Δ. Αρβανιτάκης, *Οι αναφορές των Βενετών προβλεπτών της Ζακύνθου (16ος-18ος αιώνας)*, Βενετία 2000, σελ. 83.

98. Δε Βιάζης, «Η εβραϊκή κοινότης Ζακύνθου», *ό.π.*, σελ. 662.

λευση των δυσμενών για τους νησιώτες καταστάσεων, κατάφεραν να δημιουργήσουν τεράστιες περιουσίες σε συσσωρευμένο χρήμα, χρυσό και άργυρο, που η αξία τους ξεπερνούσε τις 20.000 δουκάτα[99]. Τα μέτρα που κατα καιρούς πήρε η Βενετική Σύγκλητος και οι προσπάθειες των τοπικών αρχών και της Εκκλησίας για να περιοριστεί το πρόβλημα δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα.

Η αποθησαυριστική πρακτική των Εβραίων στη Ζάκυνθο δεν περιοριζόταν μόνο στο χρηματιστηριακό πεδίο. Σοβαρές συνέπειες για την οικονομική ζωή του νησιού είχε η παρέμβασή-τους στην οικονομία με την αγορά ή την εξασφάλιση μέσω δανειοδοτήσεων προς τους αγρότες και την αποθήκευση μεγάλων ποσοτήτων αγροτικών προϊόντων (σιτηρά, λάδι, σταφίδα, κρασί, τυριά, βαμβάκι και άλλα), με αποτέλεσμα την τεχνητή έλλειψη, την αύξηση των τιμών και την ιδιοτελή διάθεση των αγαθών. Η αντίδραση των Ζακυνθινών εκδηλώθηκε με την αποστολή πρεσβειών προς τη Βενετία το 1553 και το 1554, οι οποίες εξέθεσαν στη Σύγκλητο το πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί απο την παρουσία και τη δραστηριότητα του εβραϊκού στοιχείου στο νησί και εισηγήθηκαν τη θέσπιση μέτρων για την προστασία του χριστιανικού πληθυσμού απο τις μεθόδους των Εβραίων. Συγκεκριμένα ζήτησαν και πέτυχαν να θεσπιστεί η απαγόρευση αγοράς και αποθήκευσης προϊόντων σε ποσότητες μεγαλύτερες απο εκείνες που ήταν αναγκαίες για τη διατροφή των οικογενειών τους, καθώς επίσης και η λήψη μέτρων για την πάταξη της τοκογλυφίας.

Ως πρώτο, η πρεσβεία του 1553 έθιξε το ζήτημα της συνύπαρξης και του συγχρωτισμού των Εβραίων με τους Χριστιανούς και στη συνέχεια εξέθεσε το πρόβλημα της εκμετάλλευσης των χωρικών και της αγοράς και αποθήκευσης αγαθών. Οι Εβραίοι, όπως αναφέρεται στο σχετικό έγγραφο, που είχαν εγκατασταθεί στην παράλια πόλη της Ζακύνθου —στο Borgo della Marina— λόγω της γειτνίασης και των συναλλαγών «σχεδόν συζούν» με τους Χριστιανούς. Οι απεσταλμένοι των νησιωτών επισήμαναν ότι επακόλουθο αυτής της συμβίωσης ήταν διάφορα ατοπήματα και σκάνδαλα που είχαν συμβεί στο νησί, όπως ο βιασμός μιας χριστιανής κοπέλλας απο Εβραίο ή ακόμη και η απόρριψη σκουπιδιών απο μέρους Εβραίων κοντά σε χριστιανικές εκκλησίες. Εξάλλου, οι Εβραίοι κατηγορήθηκαν ότι εκμεταλλεύονταν τους χωρικούς «καταβροχθίζοντας» το φτωχό τους εισόδημα και ότι κάθε χρόνο αποθήκευαν μεγάλες ποσότητες κρασιού (*colle loro solite astutie et calliditá sudducono i poveri villani, et a quelli divorano le povere entrate, et ogni anno imbottano et incanevano gran quantità di vini*). Ζητήθη-

---

99. Σάθας, *ό.π.*, τόμ. V, σελ. 120 (στίχ. 31-37).

κε, λοιπόν, απο τη Σύγκλητο να επιβάλει τόσο τον διαχωρισμό των Εβραίων απο τους Χριστιανούς και την εγκατάστασή-τους σε περιοχή που θα επέλεγε η διοίκηση του νησιού, όσο και την απαγόρευση αγοράς και αποθήκευσης απο μέρους των Εβραίων κρασιών και σιτηρών απο χωρικούς ή άλλους, παρά μόνο της ποσότητας που χρειάζονταν για οικογενειακή κατανάλωση. Με το ψήφισμα της 30 Νοεμβρίου 1553, ο Σύλλογος (Collegio) της Συγκλήτου αποφάσισε ομόφωνα τον διαχωρισμό των Εβραίων απο τους Χριστιανούς στη Ζάκυνθο και με πλειοψηφία την απαγόρευση αγοράς και αποθήκευσης κρασιών και σιτηρών απο μέρους των Εβραίων σύμφωνα με τη διατύπωση του αιτήματος των Ζακυνθινών[100].

Το ζήτημα συζητήθηκε πάλι τον επόμενο χρόνο στο ίδιο σώμα. Στη σχετική πράξη τονιζόταν ακόμα μία φορά η αδηφαγία των Εβραίων και η ανάγκη να ληφθούν μέτρα για την υποστήριξη των παραγωγών χωρικών. Στην απαγόρευση της αγοράς και αποθήκευσης κρασιών και σιτηρών πέρα απο την απαραίτητη για οικογενειακή κατανάλωση ποσότητα, ζητήθηκε επιπρόσθετα η απαγόρευση επιβολής *προστυχίων* σε προϊόντα όπως το βαμβάκι, η σταφίδα, το λάδι, το τυρί και άλλα, καθώς και η προαγορά της παραγωγής. Η απόφαση του Συλλόγου της Συγκλήτου (26 Σεπτεμβρίου 1554) έθετε σε δικαιότερα και λογικά πλαίσια το ζήτημα. Διευκρίνιζε ότι οι Εβραίοι που είχαν προκαταβάλει την αξία του προϊόντος, σε περίπτωση που η χρονιά δεν ήταν καλή και ο παραγωγός δεν ήταν σε θέση να δώσει όλη την ποσότητα που είχε αγοραστεί, δεν θα μπορούσαν να επιβάλουν για το υπόλοιπο που τους οφειλόταν τόκους, αλλά θα μπορούσαν να ζητήσουν επιστροφή του κεφαλαίου-τους[101].

Παρά την απόφαση περιορισμού των Εβραίων της Ζακύνθου σε συγκεκριμένη συνοικία, εκείνοι εξακολούθησαν να κατοικούν διάσπαρτοι στην πόλη, αν και οι περισσότεροι άρχισαν με τον καιρό να συγκεντρώνονται στη συνοικία που πήρε το όνομα *Οβρέικα Μακελειά*. Εκεί καταβλήθηκε αργότερα προσπάθεια να περιοριστούν οι Εβραίοι σε εφαρμογή παπικής εγκυκλίου του 1664, αλλά και πάλι χωρίς απόλυτη επιτυχία. Η συνοικία αυτή αποτέλεσε τον πυρήνα του μετέπειτα *Γέτου*, όπου κλείστηκαν οι Εβραίοι της Ζακύνθου μετά τα αντιεβραϊκά επεισόδια του 1712[102].

Σχετικά με το ζήτημα του έντοκου δανεισμού, θεωρώντας ως απαράδεκτα υψηλό το επιτόκιο 24%, που χαρακτηρίζεται ως «άπληστη τοκογλυφία»

---

100. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 112 (στίχ. 17-37).

101. Σάθας, *ό.π.*, σελ. 116 (στίχ. 7-26). Πρβλ. Δε Βιάζης, *ό.π.*, σελ. 663.

102. Δε Βιάζης, *ό.π.*, σελ. 626-629. Βλ. και Λ. Χ. Ζώης, *Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1963, σελ. 175.

και «αρπαγή» (η σύγχρονη τραπεζική πρακτική έχει επιβάλει και υψηλότερα επιτόκια χωρίς, ωστόσο, να επισύρει την επιβάρυνση αυτών των χαρακτηρισμών), η διοίκηση του νησιού, αφού εξέτασε το όλο ζήτημα, καθόρισε με απόφαση της 20 Δεκεμβρίου 1556 ως ανώτατο επιτόκιο το 15% και επέβαλε στους Εβραίους που δέχονταν να συμμορφωθούν με την απόφαση αυτή να το δηλώσουν στη γραμματεία της διοίκησης μέσα σ' ένα μήνα. Στο μέτρο αυτό οι Εβραίοι αντέδρασαν με συλλογική αποχή που αποφασίστηκε στις συναγωγές με απειλή να κηρυχθούν αποσυνάγωγοι όσοι θα έπρατταν διαφορετικά, κηρύσσοντας στην πράξη τραπεζική αργία (lock out), ώστε να εξαναγκάσουν τη διοίκηση και τον πληθυσμό να αποδεχτούν το επιτόκιο 24%. Για τους λόγους αυτούς το 1557 οι νησιώτες ζήτησαν απο τη Σύγκλητο να απαγορεύσει ολότελα στους Εβραίους τον έντοκο δανεισμό και τα *προστύχια*. Επιπρόσθετα, χαρακτηρίζοντάς-τους όχι μόνο ανώφελους αλλά και επιζήμιους για λόγους που μόνο προφορικά είναι δυνατό να λεχθούν —όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται— ζητούν την έξωσή-τους απο τη Ζάκυνθο. Κατ' εντολή της Συγκλήτου, η υπόθεση συζητήθηκε (26 Σεπτεμβρίου 1557) στην επιτροπή του Κολλεγίου, που επικύρωσε την απόφαση που είχε πάρει τον προηγούμενο χρόνο η διοίκηση του νησιού (20 Δεκεμβρίου 1556) καθορίζοντας ως νόμιμο επιτόκιο το 15% και επανενεργοποίησε την παλιότερη απόφαση της Συγκλήτου ως προς τα *προστύχια* σε αγροτικά προϊόντα. Ωστόσο, απέφυγε να προβεί σε οποιαδήποτε νύξη του ζητήματος της εκδίωξης των Εβραίων απο το νησί[103].

Η αρνητική και απωθητική εικόνα που είχαν σχηματίσει οι Ζακυνθινοί για τους Εβραίους του νησιού προσδιορίζεται απο τη σημαντική των λέξεων που δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν θέλοντας να εκφράσουν την αγανάκτηση για την τοκογλυφική πρακτική που είχε οδηγήσει σε πραγματική απόγνωση τον πληθυσμό. Οι Εβραίοι προβαίνουν σε «άπληστες ενέργειες» (*atti ingordi*) και «αρπακτικές» (*pieni di rapina*), η πρακτική του δανεισμού που εφαρμόζουν χαρακτηρίζεται ως «εξαιρετικά άπληστη τοκογλυφία, ή μάλλον αρπαγή» (*ingordissima usura, anzi rapina*), ενώ οι διαθέσεις των Εβραίων χαρακτηρίζονται απο «κακία και πεισματική σκληρότητα» (*la malignità et ostinata durezza di detti Hebrei*). Είναι φανερό, ότι τα αισθήματα που είχαν διαμορφώσει οι νησιώτες κάτω απο αυτές τις συνθήκες, οδηγούσαν σε γενικεύσεις επιβαρυντικές για το σύνολο της εβραϊκής μειονότητας μολονότι στους κόλπους-της περιλαμβάνονταν και στοιχεία με θετική συνεισφορά στην κοινωνία του νησιού.

*

103. Σάθας, ό.π., σελ. 120 (στίχ. 31-44) - σελ. 121 (στίχ. 1-31). Πρβλ. Δε Βιάζης, ό.π., σελ. 664.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν, γίνεται φανερό, ότι όπως σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, έτσι και στον χώρο του Ιονίου οι εβραϊκός πληθυσμός αποτελούσε στοιχείο διφορούμενο. Διαβιώνοντας μέσα σε ετερογενές και ετερότροπο χριστιανικό περιβάλλον οι Εβραίοι δεν έπαψαν να αντιμετωπίζονται ως ξένο, εμβόλιμο στοιχείο και συχνά ως περιθωριακοί. Οι ίδιοι απάρτιζαν κλειστές πληθυσμικές και κοινωνικές ομάδες, που ενωρίς εμφανίζονται συγκροτημένες ως κοινότητες και εκπροσωπούνται απο σημαίνοντες ομοθρήσκους[104]. Η βενετική πολιτεία αναγνώριζε την κοινοτική οργάνωση των Εβραίων και χωρίς να τους επιβάλλει άμεση φορολογία απαιτούσε απο αυτούς ιδιαίτερα δοσίματα και έκτακτες εισφορές[105] ως συμμετοχή στις οικονομικές επιβαρύνσεις του πληθυσμού[106]. Ο πληθυσμός των Εβραίων που είχαν εγκατασταθεί στα νησιά του Ιονίου δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλος αυτή την περίοδο. Στην Κέρκυρα το 1588 αναφέρονται περίπου 400 Εβραίοι[107]. Για την περίπτωση της Λευκάδος αναφέρθηκε ότι υπήρχε εκεί μεγάλη εγκατάσταση Εβραίων, χωρίς να υπάρχουν συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία. Παρ' όλα αυτά, το 1623 αναφέρονται μόνο 50 Εβραίοι που κατοικούσαν στο Κάστρο[108]. Στο τρίτο απο τα νησιά, όπου είχαν εγκατασταθεί Εβραίοι, τη Ζάκυνθο, το 1527 υπήρχαν 47 οικογένειες που αριθμούσαν συνολικά 204 ψυχές[109], ενώ το 1555 ο αριθμός φέρεται περιορισμένος σε 29 οικογένειες με 140 ψυχές[110].

---

104. Βλ. ενδεικτικά Σάθας, *ό.π.*, τόμ. ΙΙ, σελ. 152, έγγραφο 384 (26 Ιουλίου 1406), όπου (στίχ. 28-30) αναφέρονται οι... *sindici et procuratores universitatis hebreorum civitatis nostre Corphiensis.* Πρβλ. Lunzi, *ό.π.*, σελ. 457-458· Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 395· Ασωνίτης, *ό.π.*, σελ. 245-246 και 249. Βλ. και Δε Βιάζης, *ό.π.*, σελ. 666.

105. Παρά τις αυστηρές διαταγές των βενετικών αρχών σχετικά με την καταβολή των έκτακτων εισφορών δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο της απαλλαγής πολλών πλούσιων Εβραίων (γιατρών και άλλων) με αποτέλεσμα την επιβάρυνση των φτωχοτέρων. Η Βενετική Σύγκλητος με απόφαση της 5 Σεπτεμβρίου 1441 ανακάλεσε όσες απαλλαγές είχαν δοθεί και επέβαλε την υποχρεωτική καταβολή των οφειλών απο όλους (Thiriet, *Régestes*, τόμ. ΙΙΙ, αριθ. 2555).

106. Thiriet, *Romanie*, σελ. 227-228 και 406-409.

107. Lunzi, *ό.π.*, σελ. 458. Πρβλ. και Ρωμανός, *ό.π.*, σελ. 401 (η αναγραφή εδώ του έτους 1588 οφείλεται προφανώς σε τυπογραφικό σφάλμα).

108. Ροντογιάννης, *ό.π.*, σελ. 403 και 486.

109. Σάθας, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. VI, Παρίσι 1884, σελ. 264.

110. Δε Βιάζης, *ό.π.*, σελ. 631. Συνοπτική αναφορά στις εβραϊκές κοινότητες των νησιών του Ιονίου βλ. στο δημοσίευμα του Θ. Καλαφάτη, *Οι Εβραίοι της Κέρκυρας και το πέρασμά τους απο τη Λευκάδα στο δρόμο προς το Άουσβιτς*, Αθήνα 2001, σελ. 11 κ.π.

Λόγοι ετερότητας και συμπεριφορών δημιούργησαν πέτασμα κοινωνικού διαχωρισμού επισύροντας την καχυποψία και την αποστροφή, αλλά συχνά και το μίσος των Χριστιανών. Τον 16ο αιώνα μαρτυρείται, ότι οι Εβραίοι της Ζακύνθου είχαν συγγενείς εγκαταστημένους στην Πάτρα[111] και, όπως ήταν φυσικό, διατηρούσαν στενούς δεσμούς και επαφές μαζί-τους. Αυτό ήταν επόμενο να τους καθιστά ύποπτους για επαφές με τους Τούρκους και για άσκηση κατασκοπείας[112]. Εξάλλου, η ιδιόρρυθμη και επικερδής παρέμβαση των Εβραίων στην οικονομική ζωή του τόπου, η άσκηση της τοκογλυφίας, ο υπέρμετρος πλουτισμός, η συγκέντρωση των αγαθών και ο έλεγχος της οικονομίας απο αυτούς κατέστησαν οξύτερο το πρόβλημα των σχέσεώντους με τον χριστιανικό πληθυσμό. Κοινή ήταν η αντίληψη, ότι οι Εβραίοι πλούτιζαν απομυζώντας το αίμα των Χριστιανών[113]. Ήταν, λοιπόν, επόμενο το επείσακτο εβραϊκό στοιχείο να γίνει στόχος εχθρικών διαθέσεων και να αποβεί ο αποδιοπομπαίος τράγος σε κάθε δυσμενή περίπτωση. Τακτικές αντιεβραϊκές εκδηλώσεις, όπως ο λιθοβολισμός των Εβραίων κατα τη Μεγάλη Εβδομάδα στην Κέρκυρα, που —όπως αναφέρθηκε— μαρτυρείται ήδη απο τον 14ον αιώνα, καθώς και ανάλογα έθιμα στη Ζάκυνθο, μαρτυρούν το βάθος του αντιεβραϊκού αισθήματος που διακατείχε τους νησιώτες. Απο την άλλη μεριά, δεν έλειψαν μεταξύ των Εβραίων στοιχεία που κέρδισαν την αποδοχή, την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό των Χριστιανών, όπως ιδιαίτερα περιπτώσεις γιατρών ή άλλων προσωπικοτήτων. Εδώ, βέβαια, αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση της προτίμησης απο τους Κερκυραίους το 1466 ενός Έλληνα γιατρού απο την Κωνσταντινούπολη αντί ενός Εβραίου, παρόλο που ο πρώτος απαιτούσε υπερβολικά μεγάλο μισθό, βάρος δυσβάστακτο για την κοινότητα, με το σκεπτικό, εκτός των άλλων, ότι ήταν άπρεπο και ανόσιο να προτιμηθεί Εβραίος αντί για Χριστιανό (*indecens et impium est praeponere Judeum Christiano*)[114]. Αντίθετα, στη Ζάκυνθο το 1608 ο Εβραίος

---

111. Αναφορά του Βενετού προβλεπτή Ζακύνθου Ιωάννη Grimani (1596). Αρβανιτάκης, *ό.π.*, σελ. 136.

112. Όπως σαφέστατα αναφέρεται απο τον προβλεπτή Ζακύνθου Αλοΰσιο Minotto (1578), οι Εβραίοι της Ζακύνθου ενημέρωναν τους Τούρκους για ό,τι συνέβαινε στο νησί. Αρβανιτάκης, *ό.π.*, σελ. 88.

113. Jacoby, «Les Juifs à Venice», ό.π., σελ. 173.

114. Πρόκειται για την περίπτωση του Κωνσταντινουπολίτη γιατρού Ανδρέα Σπάτα (*egregius physicus magister Andrea Spata, Grecus Constantinopolitanus*) που υπηρετούσε στην κοινότητα της Ραγούσας ως έμμισθος γιατρός με (ετήσια) αμοιβή διακοσίων δουκάτων και παροχή δωρεάν κατοικίας. Η διοίκηση της Κέρκυρας, επιθυμώντας να καλύψει την έλλειψη έμπειρου γιατρού στην πόλη και έχοντας πληροφορηθεί για την κατάρτιση και την ικανότητα του Σπάτα (*habita noticia de doctrina et sufficientia dicti magistri An-*

γιατρός της κοινότητας αντικαταστάθηκε απο τον Αθηναίο γιατρό Ανδρόνικο που ζήτησε μικρότερη αμοιβή απο εκείνη που λάμβανε ο προκάτοχός-του[115].

Στο εβραϊκό ζήτημα η Βενετία ακολούθησε συνετή πολιτική. Ευνόησε την εγκατάσταση Εβραίων στις κτήσεις-της, αναγνώρισε σ' αυτούς σημαντικά δικαιώματα, χρησιμοποίησε με ανταλλάγματα την οικονομική-τους ισχύ, δέχτηκε την προσφορά των υπηρεσιών-τους, όπως στην περίπτωση του Εβραίου που είχε προθυμοποιηθεί να δολοφονήσει τον σουλτάνο Μωάμεθ τον Β΄[116] ή του Εβραίου απο την Κρήτη πράκτορα στην υπηρεσία της Βενετίας Δαυίδ Μαυρογόνατου[117]. Παράλληλα, η Βενετία προσπάθησε να ελέγξει

---

dree), τον προσέλαβε αρχικά με τον ίδιο μισθό. Πραγματικά, ο Σπάτας εγκαταστάθηκε με τη σύζυγό-του στην Κέρκυρα, όπου αγόρασε σπίτι και κτήματα. Και επειδή το κόστος της εισφοράς των εκατό δουκάτων, που έπρεπε να καταβάλλουν οι Κερκυραίοι ως συμμετοχή τους στη δαπάνη για την αποζημίωση του γιατρού —τα υπόλοιπα εκατό δουκάτα θα τα κατέβαλλε το Βενετικό κράτος— ήταν μεγάλο για την κοινότητα, ο Σπάτας αποδέχτηκε τη μείωση του ετήσιου μισθού του σε εκατό δουκάτα. Το πρόβλημα δημιουργήθηκε απο την απόλυση του Σπάτα και την αντικατάστασή-του απο ένα Εβραίο γιατρό, νέο σε ηλικία και όχι πολύ έμπειρο αλλά πιθανότατα με λιγότερες οικονομικές απαιτήσεις. Η υπόθεση κρίθηκε απο τη Βενετική Σύγκλητο που αποφάνθηκε (17 Ιουλίου 1466) ότι έπρεπε να παραμείνει ο Σπάτας στην Κέρκυρα ως γιατρός με τον μισθό των εκατό δουκάτων —που θα κατέβαλλαν τα μισά το δημόσιο ταμείο και τα άλλα μισά η κοινότητα της Κέρκυρας— και να αποπεμφθεί ο Εβραίος που τον είχε αντικαταστήσει. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η Σύγκλητος βασίζει την απόφασή-της σε δύο παράγοντες: ότι δεν πρέπει να προτιμηθεί ένας Εβραίος στη θέση ενός Χριστιανού (*indecens et impium est praeponere Judeum Christiano*) και ένας νέος και άπειρος γιατρός στη θέση ενός ηλικιωμένου, έμπειρου και δοκιμασμένου γιατρού. Στην απόφαση με ιδιαίτερη έμφαση αντιπαρατίθενται οι θρησκευτικές ιδιότητες των δύο διεκδικητών της θέσης του κοινοτικού γιατρού της Κέρκυρας (... *dictus magister Andreas medicus Christianus sit et esse debeat medicus Corphoy... casso et amoto dicto Judeo...*). Σάθας, *ό.π.*, τόμ. V, σελ. 221 (στίχ. 1-28).

115. Δε Βιάζης, *ό.π.*, σελ. 634-635.

116. Ο επίδοξος εκτελεστής του Σουλτάνου ήταν γνωστός του Ανδρέα Marcello, αδελφού του καστελλάνου της Μεθώνης Αλεξάνδρου Marcello, που ανέφερε το θέμα στις μητροπολιτικές αρχές της Βενετίας. Το Συμβούλιο των Δέκα δέχτηκε να συζητήσει την πρόταση και ανέθεσε στον Marcello να διεξαγάγει μυστικές διαπραγματεύσεις με τον Εβραίο. Thiriet, *Délibérations des Assemblées vénitiennes*, τόμ. II, ό.π., αριθ. 1523 (21 Απριλίου 1456). Η Βενετία υποσχόταν να του παραχωρήσει την ιδιότητα του Βενετού πολίτη. Jacoby, *ό.π.*, σελ. 178.

117. D. Jacoby, «Un agent juif au service de Venise: David Mavrogonato de Candie», *Θησαυρίσματα* 9 (1972), σελ. 68-96 (ανατύπωση στον τόμο D. Jacoby, *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, Sociétés, Économies*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, XI».

και να περιορίσει τη δραστηριότητα των Εβραίων σε νόμιμα πλαίσια και να καταστείλει την κερδοσκοπία σε βάρος των Χριστιανών υπηκόων-της, κρατώντας πάντοτε μια υπολογισμένη λεπτή ισορροπία στη διαμάχη ανάμεσα στη χριστιανική κοινότητα και το εβραϊκό στοιχείο, Ωστόσο, δεν έλειψαν και παραδείγματα φιλεβραϊκής δραστηριότητας εξεχόντων Βενετών, όπως ο Μαρκαντώνιος Giustinian, που υπήρξε εκδότης εβραϊκών βιβλίων στη Βενετία (1545-1553). Ο Giustinian, που μετέπειτα χρημάτισε προβλεπτής στην Κεφαλονιά (1569-1571), συνέχισε εκεί παράνομα την εκδοτική, καθώς και τη βιβλιοδετική δραστηριότητα για ήδη αλλού τυπωμένα εβραϊκά βιβλία[118].

Είναι φανερό, ότι οι εβραϊκές κοινότητες, που διαμορφώθηκαν και ρίζωσαν στον χώρο του Ιονίου, βρήκαν εκεί πρόσφορο έδαφος για να αναπτυχθούν. Παρά τις αντίξοες συνθήκες, κατόρθωσαν όχι μόνο να επιβιώσουν αλλά και να αναδειχθούν σε σημαντικό κοινωνικό παράγοντα αποκτώντας τελικά την ισοτιμία και την αποδοχή.

---

118. Πλουμίδης, *ό.π.*, σελ. XI· Σταματούλα Σ. Ζαπάντη, *Κεφαλονιά 1500-1571. Η συγκρότηση της κοινωνίας του νησιού*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 273 και 276. Ας σημειωθεί, ότι στην Κεφαλονιά δεν μαρτυρείται εγκατάσταση Εβραίων πριν απο τον 17ο αιώνα.